

RECENSIES

merkt de redactie op dat er na de tweede wereldoorlog wat betreft de bestudering van Lucas van Leyden niet veel is gebeurd: 'Friedländer's publications in particular proved to be, apart from a monument to Lucas, a barrier over which it was difficult to climb' (vi). Het ziet er nu naar uit dat de kunsthistorici deze horde met succes hebben genomen.

Nicolette Mout

F. Petri, ed., *Kirche und gesellschaftlicher Wandel in deutschen und niederländischen Städten der werdenden Neuzeit* (Städteforschung A,X; Keulen-Wenen: Böhlau, 1980, xviii + 304 blz., DM94,-, ISBN 3 41205079 2).

Deze publikatie van het Institut für vergleichende Städtegeschichte in Munster bevat een aantal ook voor de Nederlandse geschiedenis belangrijke bijdragen, te weten van de hand van J.J. Woltjer, R. van Roosbroeck en H. Schilling. Eerstgenoemde auteur, die ook aan een conferentie in 1976 heeft deelgenomen waaruit dit boek in hoofdzaak is voortgekomen, geeft onder de titel 'Stadt und Reformation in den Niederlanden' een nuttige samenvatting van de zienswijzen op hervorming en opstand die ons uit andere geschriften van hem mede bekend zijn (155-167). Hierop volgt de bijdrage van een veteraan der Nederlandse geschiedbeoefening, Robert van Roosbroeck, auteur van het in 1930 verschenen werk *Het wonderjaar te Antwerpen (1566-1567)* en medewerker aan vele latere publikaties. Eerlijkheidshalve dient gezegd dat de lectruur van dit artikel: 'Wunderjahr oder Hungerjahr? - Antwerpen 1566' (169-196) wat tegenvalt. Veelvuldig puttend uit het reservoir van zijn eerdere geschriften biedt de schrijver een verhaal dat zich niet altijd kenmerkt door een even ordelijke samenhang. De fase van de slag bij Oosterweel in maart 1567 wordt bijvoorbeeld weinig overzichtelijk gebracht (189 vlg.). Maar vooral stelt dit stuk teleur omdat Van Roosbroeck, in wezen voortdurend op weinig overtuigende wijze polemiseert tegen de visie die E. Kuttner heeft neergelegd in zijn boek *Het hongerjaar 1566*. Dit werk van 1949 wordt ten onrechte door deze auteur op 1941 gedateerd (170): de omstandigheden van dat jaar lieten een Duitse politieke vluchteling in Nederland niet toe om te publiceren! Daarbij ontaardt de bestrijding van zijn zijde eigenlijk in een woordenspel, daar hij zelf toch evenzeer de betekenis van sociaal-economische factoren moet erkennen. Er is op Kuttner sinds de verschijning van zijn werk, dat toch over het geheel als een opmerkelijke prestatie van een niet-historicus is beschouwd, subtielere en doeltreffender kritiek geleverd dan deze, die overigens nergens naar het boek zelf verwijst. Aan het slot (195) richt de schrijver zich dan met name tegen Van der Wee en diens visie op de aansluiting van de lagere klassen bij de middengroepen in 1566 (hier geldt het een voorbeeld van een gezaghebbende correctie op Kuttner).

Zeer positief valt de waardering uit voor de studie van Heinz Schilling over 'Religion und Gesellschaft in der calvinistischen Republik der Vereinigten Niederlande' (197-250). De auteur heeft reeds eerder bewezen op het terrein van de Nederlandse geschiedenis deskundig te zijn en toont dit hier opnieuw met deze verhandeling over een zo gecompliceerde en delicate materie. Het gaat allereerst om het probleem van de verhouding van staat en kerk in de typisch Nederlandse omstandigheden van de Republiek der zeventiende eeuw, waarbij het karakter van de gereformeerde kerk als publieke kerk en de mate van godsdienstige tolerantie aan de orde komen. Vervolgens is er een speciale onderzoeking naar het burgerlijk huwelijk als instelling en de positie van de vroedvrouwen en tenslotte wordt de betekenis van het presbyteriaal-synodale model van kerkbestuur onder de loep genomen.

Schilling legt bij dit alles een grondige beheersing aan de dag van de Nederlandse literatuur en gepubliceerde bronnen op dit gebied. Door een relativerende beschouwingwijze

slaagt hij er in om tot voorzichtige typeringen te komen die niet te ver verwijderd zijn van de werkelijkheid. Dit laatste is temeer van belang omdat hij zijn onderwerp in verband brengt met de dusgenaamde moderniseringsdiscussie in de kring van hedendaagse Amerikaanse sociologen en politicologen. Aan het slot van zijn bijdrage verwijst hij ten aanzien van de moderniteit der Republiek naar de bevindingen van J. de Vries op het terrein van de agrarische geschiedenis en komt dan voor kerk en religie tot soortgelijke conclusies. Het vrijwel ontbreken van het vroeg-moderne centraliserende overheidsapparaat in de Republiek en het voortbestaan van organen van zelfbestuur op gewestelijk en plaatselijk niveau zijn hier de beslissende factoren. Vanuit dit oogpunt dient ook de positie van de publieke kerk als door de overheid erkende kerk (geen staatskerk) en daarmee het bestaan van een elders in Europa ongekende mate van tolerantie ten aanzien van dissenters (zoals vastgelegd in artikel 13 van de Unie van Utrecht) gezien te worden. ¹Aan de merkwaardige relatie tussen kerk en staat onder deze omstandigheden wijdt Schilling zeer lezenswaardige bespiegelingen die de bijzondere verdienste hebben te illustreren hoe hier toch steeds werd uitgegaan van een 'eigene, genuin calvinistische Position' (215) ten aanzien van het onderscheid tussen de beide sferen. De reformatie was in Nederland 'von unten her' op revolutionaire wijze totstandgekomen in het kader van een 'politisch-militarische Existenzkampf'. Deze gang van zaken had zijn gevolgen voor de ontwikkeling van het calvinistische kerkrechtelijke denken hier te lande, die anders verliep dan bij het Duitse protestantisme onder de daar bestaande verhoudingen het geval was. Schilling noemt in verband met de Nederlandse calvinistische traditie op dit punt de namen van Appollonius, Trigland en Voetius, maar besteedt nauwelijks aandacht aan de vertegenwoordigers van de latere christelijk-historische of anti-revolutionaire richting die hierop stelde. Kuypers verhandeling over 'Het calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden' (1874) wordt slechts via een geschrift van J.C. Baak (1945) in herinnering geroepen (242).

Hozeer het calvinisme als leer van de publieke kerk toch ook door de meest libertijnse regenten in feite aanvaard werd licht de schrijver toe aan het voorbeeld van C.P. Hooft, waarbij hij met een vleugje spot van het door Enno van Gelder geschetste antiklerikaal-libertijnse regententype gewag maakt (220). Daarbij dient opgemerkt dat ook Van Gelder zelf blijkens zijn vele publikaties over de opstand de betekenis van het revolutionair ferment van het calvinisme zeker niet miskend heeft ondanks eigen humanistische instelling.

A.F. Melink

De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft, uitgegeven door H.W. van Tricht; taalkundig raadsman en bewerker van de Hugeniana: F.L. Zwaan; bewerker van de humaniora: D. Kuijper Fzn; bewerker van de Italiana: F. Musarra; beschrijver van de portretten van P.C. Hooft: R.E.O. Ekkart (3 dln.; Culemborg: Tjeenk Willink/Noorduijn, 1976-1979, 2834 blz., f440,—, ISBN 901191313 1).

Wie een biografie wil schrijven, zei indertijd wijlen Japikse, moet beginnen de correspondentie uit te geven. Het kan zijn dat de complete briefwisseling reeds door een ander in het licht is gezonden. Dan heeft hij pech. Er zal voor hem niets anders op zitten dan nog eens al het werk te doen dat voor een wetenschappelijke editie nodig zou zijn.

Voor Japikses recept is veel te zeggen, en daarom leek het niet erg waarschijnlijk dat we na Brandt, Huydecooper en Van Vloten ook in deze eeuw een nieuwe uitgave van Hoofts brieven zouden zien verschijnen. In 1951 was er immers al van de hand van H.W. van Tricht een biografie uitgekomen van zo hoge kwaliteit, dat een nieuwe poging Hoofts leven